

LITERA IOAN-AUREL POP We know
ALEXANDRU SIMONOKS

ȘTEFAN CEL MARE ÎN EUROPA

ROMÂNII ȘI
CREȘTINĂTATEA
DUPĂ CĂDEREA
BIZANȚULUI

LITERA
București

CUPRINS

INTRODUCERE: ȘTEFAN CEL MARE – PREVESTITOR AL NOII „DACII”
ȘI APĂRĂTOR AL „REPUBLICII CREȘTINE”

5

NOTĂ ASUPRA CĂRȚII

22

I. ÎN VARA ANULUI 1466: RIDICAREA ATHONITĂ A LUI
ȘTEFAN AL III-LEA CEL MARE ȘI PRĂBUȘIREA OTOMANĂ
A „ATLETULUI” GHEORGHE CASTRIOTA SKANDERBEG

27

II. O NOTIȚĂ FLORENTINĂ ASUPRA BĂTĂLIEI DE LA BAIJA

38

III. *ISTORIE E NOVELLE DE LEVANTE* DIN PRIMĂVARA
ANULUI 1468: UZUN HASAN, MOREEA ȘI CEI „30 000 DE MORȚI”
AI LUI MATIA LA BAIJA

45

IV. DE LA RAGUZA LA ROMA: ÎNĂLȚAREA APUSEANĂ
A LUI ȘTEFAN CEL MARE (1474-1475)

51

V. SABOTAJ AL CRUCIADEI ANTIOTOMANE SAU NECESITATE
POLITICĂ ITALIANĂ? UN RAPORT AL LUI LEONARDO BOTTA
DIN 27 IULIE 1475

72

VI. FRANCESCO FILELFO ȘI SOARTA „DACIILOR”
ÎN SECOLUL AL XV-LEA

77

VIII. CATEDRALELE CETĂȚII ALBE (AKKERMAN/ASPROKASTRON,
 BILHOROD-DNISTROVSKYI/MONCASTRO),
 ARMENOPOLIS-UL MOLDOVEI

117

IX. TRANSILVANIA DE LA DUNĂRE: SCRISORILE
 DE LA MODENA ALE REGINEI BEATRICE DE ARAGÓN
 DIN VARA ANULUI 1480

132

X. MOLDOVA ȘI VOIEVODUL EI ÎN DISCUȚIILE REGELUI MATIA
 CORVIN CU LEGATUL PAPAL ANGELO PECCHINOLI

142

XI. IOAN CORVIN ȘI ȘTEFAN CEL MARE LA 1490: DOUĂ
 DOCUMENTE DIN ARHIVELE MILANEZE

173

XII. ȘTEFAN CEL MARE, „CĂPITANUL” VENEȚIEI,
 „REGELE MOLDOVEI” ȘI „CRĂIȘORUL VALAHILOR”,
 ÎN TOAMNA ANULUI 1492

184

XIII. UN REGE DE RĂZBOI SAU UN REGE DE PACE
 PENTRU ȚARĂ? „DESCRIEREA” VENEȚIANĂ A UNGARIEI
 DE LA MIJLOCUL ANILOR 1490

209

XIV. CINE A MURIT ÎN VARA ANULUI 1496: „DUCELE VALAHIEI”
 SAU „DOMNUL COPIL AL VALAHIEI”?

280

XV. „CONSPIRAȚIA” LUI MAXIMILIAN I DE HABSURG
 ȘI ȘTEFAN CEL MARE CONTRA JAGIELLONILOR

284

XVI. A DOUA CĂDERE A CETĂȚII ALBE

332

XVII. UN IZVOR ITALIAN DE LA 1499 DESPRE RAPORTURILE
 OTOMANO-POLONO-MOLDAVE

341

XVIII. FIIII LUI ȘTEFAN CEL MARE ȘI SOȚIA SA
 LA PACEA DE LA HÂRLĂU

355

XIX. DACUL DE LA 1502 - VALAHUL DE LA 1880

364

XX. O MĂRTURIE DIN SECOLUL AL XVI-LEA
DESPRE LATINITATEA ȘI UNITATEA ROMĂNILOR

378

ÎNCHEIERE

394

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

426

NOTE

463

INDICI SELECTIVI

703

I. ÎN VARA ANULUI 1466:
RIDICAREA ATHONITĂ A LUI
ȘTEFAN AL III-LEA CEL MARE
ȘI PRĂBUȘIREA OTOMANĂ A „ATLETULUI“
GHEORGHE CASTRIOTA SKANDERBEG

În istoria lui Ștefan cel Mare, anul 1466 ocupă o poziție secundară în raport cu „anii-cheie“ 1473 (marea campanie din Țara Românească), 1475 (bătălia de la Vaslui), 1484 (căderea porturilor Moldovei) ori 1497 (bătălia de la Codrîi Cosminului).¹ Aceasta, deși asupra anului 1466 (al întemeierii Putnei), care leagă temporal cucerirea Chilieii (1465) și bătălia de la Baia (1467), s-a mai atras atenția.² Fie dintr-o exagerată prudență, specifică abordărilor „de nișă“, fie deoarece lărgirea cadrului analizei șubrezea interpretările dorite, „anul ștefanian 1466“, chiar și atunci când a primit atenția cuvenită, a fost adesea privit în afara cadrului cronologic și a contextului politic regional.³

În 1466, în decurs de nici trei luni, Ștefan al III-lea al Moldovei a luat sub patronaj mănăstirile Zografu (10 mai)⁴ și Hilandar (27 iulie)⁵, simbolurile monahale ale Bulgariei⁶ și Serbiei⁷ de la Muntele Athos⁸. Bulgaria și Serbia erau însă, la 1466, doar amintiri. Sfântul Munte era deopotrivă stâlp al rezistenței în fața Romei⁹, o fortăreață¹⁰ dispusă

la protectorat latin (precum cel al lui Alfonso al V-lea de Aragón, regele Neapolelui, aliatul lui Iancu de Hunedoara)¹¹ și spațiu ortodox de negociere între catolici și turcii musulmani (ca în timpul tratativelor dintre Venetia și Înalta Poartă, mediate de Mara Branković, fiica despotului Gheorghe și văduva sultanului Murad al II-lea)¹². La 1466 se împlineau trei ani de când capul ultimului rege creștin din Balcani, cel al Bosniei, Ștefan Tomašević¹³, căzuse la picioarele lui Mehmed al II-lea (1463)¹⁴ și șapte ani de când același sultan, crescut de mama sa vitregă, Mara Branković¹⁵, cucerise Smederevo, capitala Despotatului Serbiei (1459). În 1466, urmașul lui Iancu drept „atlet“ al Creștinătății¹⁶, albanezul Skanderbeg, în cetatea sa de la Kruja (Krujë), dădea și el să se prăbușească în fața lui Mehmed.¹⁷ Fiul lui Murad al II-lea părea să triumfe asupra coaliției cruciate formate împotriva sa, după începerea războiului dintre Imperiul Otoman și Republica Sfântului Marcu, în toamna lui 1463.¹⁸ De fapt și de drept, după „miracolul cruciat“ de la Belgrad (1456)¹⁹, puterea Turcului fusese știrbită doar de două ori: de fiul lui Iancu, Matia, la Jajce, regele Ungariei recucerind capitala Bosniei de Crăciunul anului 1463²⁰, și de Ștefan al Moldovei, domnul re-câștigând, în februarie 1465, Chilia la Gurile Dunării²¹.

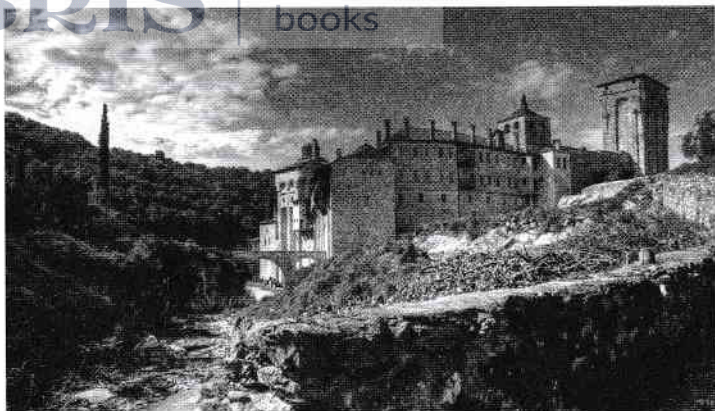
DE LA CHILIA ȘI SUCEAVA LA ATHOS ȘI KRUIJA

Până la cel moment, Ștefan nu se distinsese în vreun fel împotriva Turcului²², ba, mai mult, împreună cu viitorul Vlad al III-lea Drăgulea (*Țepeș*), îl abandonase pe Iancu în ajunul asediului otoman al Belgradului (1456).²³ După ce flota otomană și oastea Moldovei nu izbutiseră să cucerească Chilia în timpul campaniei lui Mehmed al II-lea din Țara Românească (1462)²⁴, Ștefan încercase să se apropie de Matia Corvin²⁵, suzeranul și ruda prin alianță a lui Vlad²⁶, doar pentru a reveni repede în tabăra sultanului²⁷. Precum

Mara (adevărată sa mamă politică), Mehmed conta – între români – pe Radu al III-lea cel Frumos (ruda prin alianță a Marei²⁸), strânsul prieten de tinerețe al cuceritorului Constantinopolului²⁹ și, până la 1465, costăpânitör al Chilieii³⁰.

Ștefan a trebuit să se adapteze noilor și vechilor raporturi de putere, inclusiv celor românești, de la linia Dunării de Jos, el neputând conta cu adevărat nici pe suzerana sa de la acea vreme, Polonia lui Cazimir al IV-lea, aliata Porții³¹, care-l proteja pe Radu³², tolerat de Matia (altminteri, dușmanul lui Cazimir)³³. Agățat de încurcatul fir al alianțelor și compromisiurilor politice din zonă, Ștefan, domn de doar șase ani (mai mult însă decât oricare voievod al Moldovei după moartea lui Alexandru I cel Bun, în 1432)³⁴, a început să-și deschidă calea politică spre Athos, atât la Zografu³⁵, cât și la Hilandar³⁶, în 1463³⁷, în același an în care a fost celebrată căsătoria lui Ștefan cu nepoata lui Cazimir³⁸, Evdochia Olelkovici de Kiev (un Kiev a cărui mitropolie rămăsese unită cu Roma)³⁹. Neîntâmplător poate, fie și numai pentru că, la vremea primelor daniilor athonite ale lui Ștefan (câte un „Apostol“ pentru Hilandar și Zografu), ultimul stat creștin din Balcani, Bosnia, se prăbușea (Ștefan Tomašević a fost decapitat la 25 mai 1463)⁴⁰, domnul se ridica pe ruinele unei lumi statale compozite, strivite între Occidentul de rit „latin“ și Imperiul Otoman.

Sub Ștefan, poziția Moldovei, numită pe atunci și „Țara Românească cea Mică“ sau „de Jos“⁴¹, s-a schimbat rapid în prima jumătate a anilor 1460. La 1460, *Walachia Bassa*, la fel ca *Albania* (tot mai puțin stăpănită de Skanderbeg)⁴², trebuia cucerită, conform planului de cruciadă binecuvântat de papa Pius al II-lea⁴³. În toamna anului 1463, după cucerirea otomană a cetății Jajce, soarta românilor era ceva mai bună: teritoriile lor trebuiau să intre sub puterea lui Matia⁴⁴. Un an mai târziu, puțin după moartea lui Pius al II-lea (august 1464) și respingerea asediului otoman al cetății Jajce,

Mănăstirea Hilandar (foto Shutterstock)

cucerită de Matia⁴⁵, în Peninsula Italică se estima că românii îl vor urma de bunăvoie pe fiul lui Iancu, dacă acesta pornea (personal) împotriva lui Mehmed⁴⁶. Apoi, Ștefan a cucerit Chilia (ianuarie 1465), rămasă doar în mâinile lui Radu, după ce garnizoana ungară fusese alungată de la Gurile Dunării.⁴⁷ În acest destul de scurt răstimp, Ștefan se apropiase tot mai mult de Athos⁴⁸, în vreme ce Mehmed era obligat să se concentreze pe ce mai rămăsese din Albania lui Skanderbeg⁴⁹ și să-i țină la distanță pe Matia (la Belgrad)⁵⁰ și pe venețieni (în Morea)⁵¹.

Ștefan a „intrat” la Hilandar în 27 iulie 1466.⁵² Domnul nu figurase în testamentul Marei Branković din 21 mai 1466.⁵³ La fel ca rudele Marei din Ungaria⁵⁴, nu a fost pomenit nici în varianta redactată trei ani mai târziu⁵⁵. Brankovićii lui Matia lipseau și din rândul celor pentru care călugării de la mănăstirile Hilandar și Sfântul Pavel (căroră Mara le lăsa averea) trebuiau să se roage.⁵⁶ Oricât de obișnuit va fi fost Ștefan cu jocul la două capete⁵⁷, „intrarea” sa la Hilandar a fost probabil aprobată numai⁵⁸ de rivalii sârbi ai Marei⁵⁹ din Ungaria (acestora li se adăugase de curând, din 1465, viitorul despot Vuk, aflat până atunci în slujba credincioasă

a lui Mehmed)⁶⁰ și poate și de însuși Gheorghe Skanderbeg⁶¹. Împreună cu fiii săi, printre care Gheorghe, Ioan (Ivan) Castriota, ctitorise un schit al Hilandarului (1428), așa-numitul „Turn al Albanezului“.⁶² Ștefan s-a îngrijit de mai multe ori de acesta⁶³; s-ar părea că a făcut-o și în ajutorul mării sale campanii din Țara Românească împotriva lui Radu din 1473, pe când Mehmed părea din nou invincibil⁶⁴.

DE LA OHRIDA ȘI VENEȚIA ÎN TRANSILVANIA ȘI BOEMIA

În octombrie 1466, la nici trei luni de la impunerea lui Ștefan al III-lea la Hilandar⁶⁵, domnul Moldovei figura alături de Skanderbeg (care abia scăpase de furia lui Mehmed, întinsă și asupra Arhiepiscopiei de Ohrida)⁶⁶, dar și de Radu al III-lea al Țării Românești, pe aceeași listă de protejați („recomandați“ / *recomendati*) huniazi, întocmită de Veneția în vederea unei păci tripartite între Republica Sfântului Marcu, Regatul Sfântului Ștefan și Înalta Poartă⁶⁷.

[Conform propunerii venețiene de pace, aprobată de Senatul republicii în 25 octombrie 1466 și care urma să fie înaintat Porții și Budei]: [...] *recomendati nominandi in sufferentiis nomine Serenissime Regis Hungarie* [Matia⁶⁸] *sunt isti, videlicet: Dominus Scanderbegus* [Gheorghe Castriota Skanderbeg⁶⁹], *Ragusini* [raguzanii⁷⁰], *Filii Ducis Stefani* [Ștefan Kosača, ducele de Sfântul Sava⁷¹], *Uterque Vajvoda utriusque Valachie* [adică, „ambii voievozi ai ambelor Țări Românești“ [Ștefan și Radu]⁷²]; *et alii siqui sunt qui nunc tam de iure, quam de facto pertinent ad Coronam* [Sfânta Coroană a Ungariei]⁷³ [...]”⁷⁴

Este inutil de spus că din proiect nu s-a ales nimic.⁷⁵ Veneția, Poarta și Buda erau toate – în special ultimele două – mai degrabă interesate de înțelegeri bilaterale, decât de un amplu acord trilateral.⁷⁶ În frunte cu Milano și Veneția, Peninsula Italică se cufundase într-un nou război prin intermediari (prin condotieri).⁷⁷ Papalitatea nu era dispusă

să-i mai finanțeze împotriva lui Mehmed⁷⁸ nici pe învinsul Skanderbeg⁷⁹ și nici pe oscilantul Matia⁸⁰.

Monarhul huniad era tot mai atras de Boemia, al cărei rege, fostul său socru, Georg Podiebrad, fusese depus de Roma pe motiv de pactizare cu „ereticii“ husiți.⁸¹ Matia era totuși conștient că orice inițiativă politică în centrul Europei depindea de asigurarea liniștii la frontiera cu Imperiul Otoman.⁸² Spre deosebire de anii 1462–1463⁸³, el conta acum și pe sprijinul noului său aliat și „tată adoptiv“, împăratul Frederic al III-lea de Habsburg, coregele *de iure* al Ungariei⁸⁴. Conștient și de problemele italiene, Matia a reînceput preparativele de război și în iarna anului 1466–1467 le-a și pregătit „ambilor voievozi ai ambelor Țări Românești“ domenii, menite oficial de refugiu⁸⁵, în Transilvania⁸⁶.

Mehmed și supușii și aliații săi creștini au acționat la rândul lor. După succesul albanez și intervenția sultanului din vara anului 1466 de la Ohrida, Mara Branković și-a impus omul de încredere, Dionisie⁸⁷, ca patriarh ecumenic al Constantinopolului și a obținut recunoașterea rapidă a autorității acestuia de către Mitropolia Kievului din stăpânirile lui Cazimir⁸⁸. Cădea astfel ultimul mare bastion unionist a Romei din răsăritul creștinătății.⁸⁹

Pe când Matia era prins în negocieri atât cu Veneția, cât și cu Poarta și confruntat în continuare cu mari probleme de mobilizare a oștii⁹⁰, iar, pe deasupra, expus și ostilității crescânde a stărilor din cauza sporirii dărilor și a vămile⁹¹, Mehmed a putut porni din nou împotriva lui Skanderbeg (iulie 1467)⁹². Când Matia a fost, în cele din urmă, gata să intervină în ajutorul lui Skanderbeg⁹³, în Ungaria a izbucnit o extinsă rebeliune împotriva sa, sprijinită și de destui prelați⁹⁴. În mod strategic, epicentrul rebeliunii, protejate și de frații Szapolyai, Emeric (eroul de la Jajce din vara lui 1464)⁹⁵ și Ștefan, apropiatii lui Matia, a fost în voievodatul Transilvaniei (iulie–august 1467).⁹⁶

Matia a ales să plece cu trupele strănse împotriva sultanului în Transilvania.⁹⁷ Soarta lui Skanderbeg fusese pecetluită.⁹⁸ Luați prin surprindere de intervenția regelui, răsculații dintre Carpați au fost rapid aduși la tăcere (septembrie–octombrie).⁹⁹ Matia a trecut apoi munții contra lui Ștefan pe care-l acuza de trădare (noiembrie).¹⁰⁰ Secuimea s-a ridicat împotriva lui Matia, iar Țara de Jos a Moldovei contra lui Ștefan¹⁰¹, care și-a pierdut atunci și soția¹⁰². Au urmat o învâlmășeală și un carnagiu militar și propagandistic, la capătul căruia atât Ștefan, cât și Matia au pretins victoria.¹⁰³ Oricum, regele Ungariei s-a întors acasă cu greu, rănit de moarte. Marile rivale italiene, Milano și Veneția, au adăugat în acest amestec romanitatea românilor¹⁰⁴, cei care-l învinseseră pe Matia, „regele Ungariei și al Daciei”¹⁰⁵.

DE LA BAIJA LA VASLUI ȘI DINCOLO

La sfârșitul iernii anului 1467–1468 existau trei certitudini. Skanderbeg murise (februarie 1468), Mehmed având astfel liniște până la Marea Adriatică.¹⁰⁶ Ștefan rupsese orice înțelegere antiotomană și se cantona pe axa Istanbul–Craiova.¹⁰⁷ Matia se pregătea de armistițiu cu Mehmed, acordul fiind încheiat în aprilie, cu ajutorul lui Vlad Drăgulea (Țepeș, *Dracula*).¹⁰⁸

Cu toate acestea, și deși amenințarea unionistă, kieveană în special, dispăruse, inclusiv din Moldova¹⁰⁹, Mara Branković nu l-a acceptat pe Ștefan la Hilandar și nu l-a inclus în noul ei testament (1469)¹¹⁰. În raport cu domnul Moldovei, Mara a fost mai degrabă dispusă să recunoască, în fața solului Veneției, că „lumea turcească” nu suferise vreodată vreă înfrângere mai mare ca aceea de la Vaslui (1475)¹¹¹, decât să-l primească pe Muntele Sfânt pe viitorul „atlet” al Creștinătății, pe urmașul lui Skanderbeg și al lui Iancu¹¹². Îi ajutasă pe ambii predecesori ai lui Ștefan¹¹³ și amândoi o trădaseră¹¹⁴.

Mara Branković, ilustrație
dintr-un hrisov [1429]

Mara a făcut tot posibilul ca mănăstirea Hilandar să fie așezată sub protecția lui Basarab al IV-lea *Țepeluș* (înainte de 1481)¹¹⁵ și apoi al lui Vlad al IV-lea *Călugărul* (pe la 1487)¹¹⁶, dușmanii „transalpini” ai lui Ștefan¹¹⁷, cel intitulat și „voievod al Serbiei” de către Republica Sfântului Marcu după victoria sa de la Vaslui¹¹⁸. Dintre marile doamne de rit bizantin din a doua jumătate a secolului al XV-lea¹¹⁹, poate numai Zoe (Sofia) Paleolog, a doua soție a lui Ivan al III-lea al Moscovei, l-a respins și urât mai mult pe Ștefan al III-lea cel Mare¹²⁰.

ANEXĂ: MOȘTENIREA PONTICĂ ȘI ATHONITĂ A LUI ALEXANDRU I CEL BUN

În vederea viitoarelor studii, reatragem atenția asupra celei mai vechi surse cunoscute privind raporturile dintre domnia Moldovei și Sfântul Munte.¹²¹ În 22 august 1416, în prezența trimisului lui Mircea I cel Bătrân, Sofronie, starețul Coziei, comunitatea mănăstirii Zografu a donat schitul „Turnul lui Selinas” lui Dometian, starețul mănăstirii Bistrița, reprezentantul lui Alexandru I cel Bun¹²², „samodirjeț al Țării Moldovlahiei și al Pomoriei”, numit „ctitor și sprijinitor al nostru” de către călugării însemnului athonit al vechilor țări ai Bulgariei¹²³. Redăm câteva pasaje:

[...] În anul 6924, indictionul al 9-lea, în a 22-a zi a lunii august, a venit Părintele și Fratele Nostru Kir Dometian Ieromanah și jupanul Mudricica, la Mănăstirea Sfântului

și Slăvitului Mare Mucenic și Purtător de Biruință Gheorghe numită Zografu, trimiși de Bine-cinstitorul [Blagoslovitul] și de Hristos Iubitorul Voievod Ioan Alexandru și fiul său, Voievodul Iliaș, Singur-stăpânitor [Samodîrjeț] al Țării Moldovlahiei și al Pomoriei [i.e. al Țărmului Mării], Ctitor și Sprijinitor al Nostru, Și s-a înțelese Popa Kir Dometian cu Egumenul Popa Kir Nifon, cu bătrânii și cu toți frații despre Selina, și anume ca aceasta să fie dată Mănăstirii Bistrița și să țină Selina de Mănăstirea Bistrița cât va fi Kir Dometian în viață, iar după moartea lui să țină de cine va fi la Mănăstirea Bistrița. [...] Și toate acestea mai înainte scrise le-am dat Popii Kir Dometian să le țină pe toată durata vieții lui și nimeni să nu se amestece în aceasta, nici Împărat [Țar], nici Domn [Gospodar], nici Egumenul care va fi, căci i le-am dat până la moartea lui, iar după moartea lui să fie ale Mănăstirii Bistrița. [...] Și la zăpăsul nostru au fost de față: Protosul întregului Munte Athos, Ieromonah Macarie, mai-susnumitul Egumen Popa Kir Nifon, Duhovnicul Popa Kir Paisie, Preacinstitul și Preasfințitul Egumen Sofronie care a venit în acest timp de la Bine-cinstitorul [Blagoslovitul] Mircea Voievod și de la Mănăstirea lui numită Cozia [...] ¹²⁴

Pentru înțelegerea importanței actului athonit (în slavonă, nu în greacă), câteva precizări, aparent redundante, și o întregire documentară, necesară de multă vreme, sunt utile. ¹²⁵

Alexandru cel Bun a fost așezat domn al Moldovei de către Mircea cel Bătrân al Țării Românești la 1400 (1399 în cronici), după cum a admis-o și Ștefan cel Mare ¹²⁶, călugării putneri recunoscând și că însuși Ștefan își datora domnia (și) muntenilor ¹²⁷. Spre 1475–1476, la vremea primelor victorii antiotomane ale lui Ștefan al III-lea și înaintea campaniei lui Mehmed al II-lea din Moldova, Mircea era numit – după mai celebrul său nepot, Vlad al III-lea *Țepeș* – *Dracola de Molda et Walachia* de către fideliile Casei de Habsburg, Mircea, alias *Drăgulea/Dracola*, fiind stăpânitorul român care-i rezistase lui Baiazid I. ¹²⁸ Cumularea celor două Țări Române era deja un loc comun la vremea campaniei lui Mehmed contra lui